

ORGANIZACIJA RADA VISOKOŠKOLSKIH USTANOVA ISLAMSKE ZAJEDNICE U BOSNI I HERCEGOVINI ZA VRIJEME PANDEMIJE COVID-19

Nedim ČIRIĆ

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću
nedim.ciric@ipf.unbi.ba

SAŽETAK: Pandemija Covid-19 i mjere koje se poduzimaju da bi se spriječilo širenje virusa, mnogo su ograničile prilike za mobilnost studenata i nastavnog osoblja u cijelom svijetu. Posljedice pandemije uočavaju se u svim segmentima društva, naročito obrazovnog, u koji je uključena populacija najvažnija za budućnost svake države. Istraživanje provedeno za potrebe ovog rada transferzalnog je karaktera a korištena je analitičko-deskriptivna metoda i elektronsko anketiranje. Analiziran je rad visokoškolskih ustanova Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini (FIN-a Sarajevo, IPF-a Zenica i IPF-a Bihać). Na temelju dobivenih rezultata, može se reći da su visokoškolske ustanove Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini odgovorile izazovima u novonastalim okolnostima i na najbolji mogući način realizirale obrazovne ciljeve postavljene kroz reorganizaciju i uspostavljanje elektronskog obrazovanja tamo gdje je ono bilo neophodno. Elektronsko obrazovanje i učenje na daljinu dovelo je do transformacija pedagoškog i metodičkog pristupa, čime su osnažene nove uloge i kompetencije univerzitetskih nastavnika ali i studenata, a što može biti polazna osnova za planiranje nekih budućih reformi utemeljenih na iskustvima stečenim tokom pandemije Covid-19.

Ključne riječi: visokoškolsko obrazovanje, visokoškolska nastava, visokoškolske ustanove Islamske zajednice, COVID-19

1. Visoko obrazovanje u Bosni i Hercegovini u uvjetima pandemije

Svjetska zdravstvena organizacija u februaru ove godine proglasila je COVID-19 respiratornom bolešću, koja prema Singh i Singh (2020) utiče na cjelokupno zdravlje pojedinca. Za relativno kratko vrijeme, pandemija koronavirusa promijenila je poslovni i obiteljski život kakav smo do tada poznavali. Pojava koronavirusa

unijela je pometnje u sve sfere čovjekovog života, pa se može reći da ne postoji više tako jasna granica između radnog i slobodnog vremena. U obiteljima se sve češće dešava da roditelji doživljavaju sukobe uloga, istovremeno trebaju biti – roditelji, partneri, zaposlenici, poduzetnici, poslodavci, braća/sestre, negovatelji, prijatelji, djeca, učitelji i tako dalje. Neki od njih su suočeni sa strahom i neizvjesnošću za budućnost i brigom

kako da zadrže svoje obitelji sigurnima dok istovremeno upravljaju sukobom uloga, odgovornostima i očekivanjima. Mnoge obitelji se ne distanciraju samo od drugih ljudi, već i od života kakav im je do pandemije bio svakodnevnica. (Coyne i sur., 2020)

Pojava pandemije COVID-19 predstavlja produkt zanemarivanja alarmnih signala koji su se javljali znatno ranije, te davali naznake

da se pandemija ovakvih razmjera (i čak mnogo gore vrste) može dogoditi. U tom kontekstu, pokrenule su se brojne diskusije o modelima ekonomskog rasta u Bosni i Hercegovini, te je dovedena pod znak pitanja implementacija društveno-ekološke, obrazovne, zdravstvene, tehnološke i sl. paradigme. Prema Prašević (2020), uticaj pandemije koronavirusa na globalna ekonomska kretanja može se smatrati egzogenim ekonomskim šokom, čiji su efekti prisutni u većini zemalja, kao i na globalnom nivou. Ključna ekonomska posljedica bit će recesija čiji je okidač jedinstven u modernoj ekonomskoj historiji jer se odnosi na pojavu zaraze, a ne na neki uobičajeni ekonomski ili finansijski izvor ekonomskog pada.

Međutim, pandemiju COVID-19 se može i treba posmatrati kao zdravstvenu, ekonomsku, političku ali i socijalno-obrazovnu krizu nastalu u interakciji, s obzirom na uticaj i posljedice koji se prepoznaju u svakom aspektu i sferi individualnog i društvenog života. Iako je u ovoj interakciji pitanje obnavljanja ekosistema i životne sredine ponovo došlo u fokus interesovanja šire akademske i političke javnosti, treba napomenuti da su, poslije proglašenja pandemije, efekti ostali nezapazeni i kratkoročni, te su ostavili samo izazov i mogućnost da se u naučnom aspektu razmatra i istražuje s ciljem unapređenja kvalitete života. S tim u vezi, područje visokoškolskog obrazovanja koje je i ekonomski uslovljeno, zdravstveno i vremenski ograničeno i prostorno centralizirano, već se nalazi pred mnogim izazovima koji dovode u opasnost njegovo normalno funkcioniranje, pa i formalni opstanak.

Pored navedenog, pandemija je uticala na kompletan obrazovni proces svih nivoa institucionalnog školstva. Cluver i dr. (2020) ističu da je Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, nauku i kulturu procijenila da trenutačno 1,38 milijardi djece koja inače redovno pohađaju osnovno i srednje obrazovanje,

sada zbog pandemije koronavirusa, nemaju pristup školama. Područje visokoškolskog obrazovanja može se prepoznati kao najugroženije pod uticajem koronavirusa (zbog ukidanja prakse, djelimičnog ograničenja terenske nastave, problema s transportom, fizičke distance i sl.). Pojedine nepopularne mjere u trenutku proglašenja pandemije COVID-19 (poput karantina, izolacije i samoizolacije, policijskog sata, ograničenja kretanja i sl.) dovele su do intenzivnijeg učenja na daljinu (e-learning i on-line learning), čime se stvorio prostor pametnog (smart) obrazovnog okruženja. Navedene i druge nepopularne mjere su dovele univerzitetske nastavnike i studente u situaciju da se zahtijeva brza reakcija, snalaženje i prilagođavanje uvjetima online rada od kuće. S jedne strane, takva situacija je uzrokovala fleksibilnost u radu, jer su studenti i univerzitetski nastavnici mogli sami da određuju mjesto, vrijeme i tempo učenja. Primjena modela online obrazovanja postala je izazov širom svijeta, uključujući i Bosnu i Hercegovinu.

1.1. Pedagoški i naučno-istraživački rad univerzitetskih nastavnika u uvjetima pandemije

Naučno-nastavni i pedagoški rad na visokoškolskim ustanovama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini je odgovorna i ozbiljna radna djelatnost, koja od univerzitetskog nastavnog osoblja zahtijeva visok stepen kompetentnosti i odgovornosti, s ciljem dostizanja zadovoljstva studenata, ali i šire društvene zajednice. Za uspostavljanje kvalitetne radno-aktivne, pedagoške i socijalne klime u okviru visokoškolske nastave na visokoškolskim ustanovama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, univerzitetsko nastavno osoblje je optimalno angažirano skupa sa studentima. Da bi se dosegla, ostvarila i održavala kvaliteta u naučno-nastavnom i pedagoškom radu tokom visokoškolskog obrazovanja, univerzitetski profesori su u uvjetima

pandemije Covid-19 kontinuirano izloženi potrebi za stručnim, ali i pedagoškim i didaktičko-metodičkim usavršavanjem, kako bi naučno-nastavni rad bio produktivan, u skladu s potrebama i zahtjevima studenata i savremenog društva u cjelini.

U tom smislu, može se reći da su kompetencije univerzitetskog profesora, u uvjetima pandemije Covid-19, zapravo postale temeljne odrednice za kvalitetno pedagoško vođenje studenata kroz online ali i nastavu u učionici. U didaktičko-metodičkoj organizaciji nastavnog rada, primjećuje se koliko su univerzitetski profesori zbog izazova s kojima se susreću u uvjetima pandemije Covid-19 temeljitije upoznali didaktičke zakonitosti i principe, metodičke pristupe i umijeća u planiranju i organiziranju nastavnog procesa. Navedeno implicira da svaka promjena (pa i ova u uvjetima pandemije) koja vodi ka promjeni i odstupanju od "ukalupljenog" i uobičajenog modela učenja, doprinosi kvaliteti naučno-nastavnog rada. Iako se u uvjetima pandemije Covid-19 zahtijeva kvaliteta materijalno-tehničkih uvjeta za online rad, kvalitetne ljudske resurse (akademske osoblje – profesore, stručne saradnike i sl.) koji imaju zadatak da postižu i ostvaruju obrazovanje stručnih kompetencija kod studenata, nijedna tehnologija ne može zamijeniti.

Pedagoški rad je među najstarijim društvenim i humanističkim djelatnostima utemeljen u periodima prije nastanka škole kao formalne odgojno-obrazovne institucije. Univerzitetski profesor svojim profesionalnim, stručnim i istraživačkim kompetencijama na putu pedagoškog vođenja mladih i odraslih doprinosi kvalitetnom učenju i sticanju znanja, vještina i kompetencija, primjenljivih u praksi. Psihosocijalne promjene u društvu, izazvane pandemijom Covid-19, direktno utiču na promjenu koncepta organizacije obrazovanja. U navedenom kontekstu, rad svih formalnih visokoškolskih institucija najčešće nailazi na problem pozicioniranja uloga profesora i studenata

u online nastavi, blagovremenog realiziranja kurikulumskih zahtjeva, te sam proces praćenja, vrednovanja i ocjenjivanja postignuća.

Iako su promjenom paradigmi i demokratizacijom visokoškolskog obrazovanja ranije započeti pojedini procesi, rigidni, formalni i neosjetljivi odnosi između profesora i studenata kroz specifične uvjete rada u vrijeme pandemije Covid-19, doživjeli su rekonceptualizaciju u smislu fizičke distance, ali istovremeno i socijalnog zblizavanja i povećane osjetljivosti u odnosu na potrebe svih učesnika visokoškolskog obrazovanja. Tako su prijateljski, saradnički i partnerski odnosi u učenju i izazovima na koje se nailazi kroz pojedine aktivnosti postali uočljiviji, što indicira povećanje socijalne osjetljivosti kod svih.

Visokoškolske ustanove čiji je osnivač Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, ali i sve druge visokoškolske obrazovne institucije (državne i privatne) u vrijeme pandemije Covid-19 našle su se pred "vratima" informacionih tehnologija, kao ključnim izazovom u rješavanju pitanja organizacije nastave i nastavka procesa školovanja mladih ljudi. Digitalizacijom naučno-nastavnog procesa, savremeni modeli i oblici učenja postavili su informatičku pismenost kao novi zahtjev i izazov u savremenom visokoškolskom obrazovanju. U uvjetima pandemije Covid-19, od profesora i studenata se očekuje da već znaju koristiti informatičku tehnologiju u naučnom istraživanju, a naročito u nastavnom procesu, kako bi se učenje učinilo lakšim, efektivnijim, bržim i funkcionalnijim. S tim u vezi, visokoškolsko obrazovanje već danas od profesora očekuje besprijeekorno korištenje informacione tehnologije u nastavi, naročito aplikativnih i softverskih paketa kao nastavnih pomagala i nastavnih sredstava. Tako je i proces prilagođavanja metodike nastavnog rada s obzirom na psihofizičke sposobnosti, mogućnosti i karakteristike studenata, a s obzirom na pandemijske uvjete rada,

postalo ključ uspjeha u učenju i dostizanju njegovih ishoda. Neizbježna je pojava i novih oblika interakcije između studenata i univerzitetskih nastavnika, a što Ajanović i Stevanović (1998:137) objašnjavaju potrebom za uspostavljanjem inovativnih oblika komunikacije, uz sve više timskog i saradničkog angažmana. Dakle, informatička pismenost u uvjetima online nastave jedan je od ključnih elemenata kvalitetnog pedagoškog i naučno-nastavnog rada u savremenim izazovima pred kojima se nalaze sve visokoškolske ustanove. U tom smislu, od univerzitetskih nastavnika i njihovih saradnika očekuje se kontinuirano podsticanje razvijanja saradničkih i konstruktivnih pristupa učenju, te minimalno korištenje *ex cathedra* modela podučavanja, zasnovanog na konceptu tradicionalnih pedagoških paradigmi podučavanja.

2. Metodologijski pristup istraživanju

Istraživanje je transferzalnog tipa, čiji cilj je bio utvrditi presjek stanja u kontekstu organizacije rada visokoškolskih ustanova čiji je osnivač Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, za vrijeme pandemije Covid-19. Prema karakteru i namjeri, ovo istraživanje se može svrstati u evaluacijska formativna istraživanja, s aspekta procjene i utvrđivanja stanja i poteškoća, kao polazne pretpostavke za uspješnije formiranje pomoći visokoškolskim ustanovama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, da se na jedinstven način odgovori na izazove i probleme nastale u njihovom funkcioniranju tokom pandemije Covid-19. Korištena je deskriptivna metoda i nestandardizirani anketni upitnik koji je odaslan elektronskom poštom. Uzorak istraživanja su bile tri visokoškolske ustanove u Bosni i Hercegovini (Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Islamski pedagoški fakultet u Zenici i Islamski pedagoški fakultet u Bihaću). U analizi podataka korišten je kvalitativni metodologijski pristup.

3. Rezultati istraživanja

Visokoškolsko obrazovanje sve više se zasniva na pristupu orijentisanom na potrebe onoga koji uči (studenta), kao i na potrebe onih zbog kojih se određeni profili stručnih kadrova (poslodavaca) obrazuju, što u konačnici doprinosi razvoju socioekonomskog napretka društva zasnovanog na paradigmi učenja i društvu okrenutog ka učenju. U navedenom kontekstu Delors (1998:159) ističe da je pred obrazovanje postavljen ambiciozan zadatak individualnog i društvenog razvoja, čija je vizija ona u kojoj pojedinci i institucije svuda u svijetu cijene učenje, ne samo kao sredstvo za postizanje cilja, nego kao i sam cilj. S obzirom na to da paradigmatička orijentacija podučavanja, na kojoj je u najvećoj mjeri utemeljena tradicionalna visokoškolska nastava, a koja je usmjerena najčešće na transmisiju znanja u formi činjenica, savremeno društvo i pojedinac danas ne iskazuju potrebe niti prihvataju učenje utemeljeno na obrazovnim filozofijama didaktičkog materijalizma. Savremeni studij tj. studij današnjice i budućnosti, podrazumijeva kako upotrebu i korištenje elektronske učionice, pametnih tabli, maksimiziranje individualizacije u radu studenata, aktivno i interaktivno učenje, egzemplarni i problemski sistem nastave, odgovornu nastavu i sl., tako i učenje u prirodnim uvjetima, odnosno učenje u prirodi, upotrebljavajući različite oblike i modele terenske i izvanučioničke nastave.

U ovom istraživanju nastojalo se utvrditi kako su visokoškolske ustanove Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini organizirale svoj rad u toku pandemije Covid-19. Korišten je postupak elektronskog anketiranja prodekana za nastavu i studentska pitanja na tri visokoškolske ustanove čiji je osnivač Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini: Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Islamski pedagoški fakultet u Zenici i Islamski pedagoški fakultet u Bihaću. Rezultati do kojih se došlo ukazuju na sljedeće:

Tabela 1. Organizacija nastave (predavanja i vježbe)

FIN Sarajevo	IPF Zenica	IPF Bihać
Sva se nastava u ovom semestru obavlja online na platformi Google Moodle. Zahtijeva se da najmanje 30 minuta svakog časa i vježbe bude putem video linka (Big Blue Button).	Na Islamskom pedagoškom fakultetu u Zenici po proglašenju pandemije Covid-19 nastava u učionicama je obustavljena i organizovana putem internet platformi, shodno Instrukcijama koje smo dobili od Univerziteta u Zenici.	Na IPF-u u Bihaću nastava (predavanja i vježbe) je organizovana na način da svi uposlenici fakulteta i vanjski saradnici s prebivalištem na teritoriji USK izvode nastavu u učionici uz strogo pridržavanje higijensko-epidemioloških mjera, dok je nastava za vanjske saradnike s mjestom prebivališta izvan USK organizirana putem online platformi Zoom i Microsoft Teams.

Tabela 2. Organizacija prakse i praktične nastave

FIN Sarajevo	IPF Zenica	IPF Bihać
U ovom semestru nema praktične nastave. Ona je predviđena u ljetnom semestru.	Na Islamskom pedagoškom fakultetu u Zenici u otežanim uslovima također je održana i praksa putem internet platformi.	Na IPF-u u Bihaću jedan dio prakse se izvodi u učioničkim prostorijama IPF-a, dok je metodička praksa koja je predviđena za odlazak studenata u osnovne i srednje škole, organizirana online preko Zoom i Microsoft Teams.

Tabela 3. Organizacija i način odbrane diplomskih, magistarskih i doktorskih disertacija

FIN Sarajevo	IPF Zenica	IPF Bihać
Odbrane se obavljaju na Fakultetu uz prisustvo komisije, kandidata, zapisničara i ograničen je broj gostiju.	Odbrana magistarskih radova u ovom periodu organizovala se uz poštivanje mjera zaštite, a na njima je bilo moguće prisustvo samo članova komisije i kandidata. Zbog ograničenog kretanja u državi i Evropskoj uniji, Fakultet je održao jednu odbranu magistarskog rada putem internet platforme.	Na IPF-u u Bihaću sve odbrane završnih diplomskih i magistarskih disertacija organizirane su uživo u amfiteatru fakulteta, uz obavezno poštivanje higijensko-epidemioloških mjera fizičke distance i nošenja maske, te uz vrlo ograničen broj gostiju.

Tabela 4. Organizacija vannastavnih aktivnosti (konferencije, seminari, okrugli stolovi i sl.)

FIN Sarajevo	IPF Zenica	IPF Bihać
Nismo ih imali otkako je pandemija počela.	Sve vannastavne aktivnosti su otkazane i prolongirane za početak nove akademske godine.	Sve naučne konferencije, seminari, okrugli stolovi, obilježavanje značajnih datuma (dan fakulteta, promocija diplomata i magistranata i sl.) organizirane su uživo u amfiteatru fakulteta, uz obavezno poštivanje higijensko-epidemioloških mjera fizičke distance i nošenja maske, te uz ograničen broj gostiju.

Tabela 5. Organizacija rada naučno-nastavnih vijeća i komisija

FIN Sarajevo	IPF Zenica	IPF Bihać
U pravilu su sjednice Vijeća online, ali se povremeno održi i neka sjednica u prostorijama.	Sjednice Nastavno-naučnog vijeća i raznih komisija održavane su putem interneta ili u sjedištu Fakulteta uz puno poštivanje propisanih mjera zaštite.	Većina sjednica Nastavno-naučnog vijeća i raznih komisija održavane su putem interneta. Samo sjednice i sastanci hitnog karaktera su održavani u prostorijama fakulteta.

Tabela 6. Najčešći problemi u organizaciji rada institucije za vrijeme pandemije Covid-19

FIN Sarajevo	IPF Zenica	IPF Bihać
Broj problema se značajno smanjio od početka online nastave. Uglavnom, problemi vezani za kapacitete mreže, opremu nastavnika i studenata su riješeni ili se rješavaju kako se pojavljuju. Kritična tačka su ispiti i za to nismo našli dobro rješenje iako su kombinacija pismenih i usmenih ispita najbliže fer rješenju.	Sve obrazovne ustanove su, zbog ranije propisanih mjera štednje, proglašene pandemije dočekale tehnički i materijalno nespemne. U početku je bilo teško organizovati nastavu, jer su nastavnici, shodno svom iskustvu i vještinama, koristili različite platforme. Uglavnom tu se radilo o slanju studentima materijala i literature koji su trebali biti obrađeni u sklopu te nastave jedinice. Kasnije se to unificiralo, tako da su studenti mogli pratiti nastavu putem Zoom platforme i Microsoft classroom platforme.	U organizaciji rada IPF-a u Bihaću zapravo nismo nailazili na neke značajnije probleme s obzirom na to da smo se ranije pripremali kako i na koji način organizirati sve ukoliko intenzitet pandemije Covid-19 bude jači nego na početku. Najveći izazov bio je uskladiti raspored nastave za one koji izvode nastavu online i one koji izvode nastavu uživo. Pored toga, nailazilo se na izazove kako organizirati i planirane konferencije i okrugle stolove koji su ranije bili otkazivani i pomjerani zbog pandemije, ali se dobrom organizacijom i kvalitetnom koordinacijom sve uspješno realiziralo.

Tabela 7. Preporuke ili rješenja koja bi mogla koristiti drugim fakultetima u organizaciji rada za vrijeme pandemije Covid-19

FIN Sarajevo	IPF Zenica	IPF Bihać
Mnogo toga zavisi od ranije razvijene infrastrukture na fakultetu, obučenosti kadra, IT opremljenosti studenata i svakako kvaliteti internet pristupa.	Obavezno poštivanje svih propisanih mjera od strane nadležnih organa vezanih za obrazovne institucije. Svjedoci smo, ovih dana, da se ponovo u Evropi uvode lockdowni iz kojih su izuzete obrazovne institucije, jer se u njima zaraza najmanje prenosi, upravo zbog poštivanja ovih mjera.	Potrebno je obavezno poštivati sve higijensko-epidemiološke mjere nadležnih institucija, jačati kompetencije nastavnog i saradničkog osoblja naročito kroz informatičku pismenost, digitalizaciju nastavnih sadržaja i pedagoški rad. Kontinuirane edukacije studenata i nastavnog osoblja mogu doprinijeti većoj kvaliteti rada ukoliko se radi na razvijanju i usavršavanju kompetencija za savremeno visokoškolsko obrazovanje.

Tabela 8. Reakcije i tipični komentari studenata i nastavnika s obzirom na specifične uvjete rada za vrijeme pandemije Covid-19

FIN Sarajevo	IPF Zenica	IPF Bihać
Što su kolege mlade i opremljenije adekvatnom opremom i imaju bolji pristup, to je nivo zadovoljstva veći. Sveukupno, svjesni smo da je najvažnije da se u ovim teškim vremenima obaveze ne gomilaju pa se ponašamo u skladu sa arapskom poslovicom: Ono što se ne može postići u cijelosti, ne treba propuštati u cijelosti.	Bez obzira na specifičnost uslova rada zbog pandemije, studenti 100% podržavaju nastavu uživo za razliku od jednog dijela nastavnog osoblja.	Reakcije i komentari nastavnog osoblja i studenata u vezi s organizacijom rada u uvjetima pandemije su uglavnom pozitivni. Studenti uglavnom podržavaju ovakav način rada, te pohvaljuju dostupnost nastavnog osoblja za konsultacije. U najvećoj mjeri studenti podržavaju nastavu uživo.

4. Diskusija

Iako su pojava i intenzitet pandemije Covid-19 izazvali mnoge promjene u svim segmentima funkcionisanja društva, visokoškolske ustanove, kao i osnovne i srednje škole, našle su se pred ogromnim izazovima u procesu učenja, naročito u organiziranju

formalnog obrazovanja. Zahtjevi koji su stavljeni pred univerzitetske nastavnike, saradnike i studente u smislu suočavanja s novim načinima organizacije rada i svim pratećim problemima tokom pandemije Covid-19, tražili su prikladne odgovore koji će u izazovima ovakvih uvjeta rada

dati kreativna rješenja. S aspekta makroorganizacije rada visokoškolskih ustanova, nužno je bilo determinisati sve elemente koji će nastaviti kontinuirano naučno podržavati privredni, tehnološki, zdravstveni i kulturni razvoj pojedinca i društva. Iz takvih zahtjeva se uočava da su za kvalitetu

visokoškolskog obrazovanja u doba pandemije Covid-19, ali i svih budućih sličnih izazova, potrebne drugačije kompetencije, uloge i pozicije aktera u visokoškolskom obrazovanju, s ciljem stvaranja dinamičnosti, aktivnog sudjelovanja i učešća u svim aktivnostima naučno-nastavnog rada ali i društvenim zbivanjima izvan akademske zajednice.

Model elektronskog obrazovanja našao se kao najsvrsishodnije rješenje u organizaciji rada visokoškolskih ustanova ne samo u Bosni i Hercegovini, nego diljem svijeta u doba pandemije Covid-19. Model elektronskog obrazovanja podstakao je mnoga dostignuća nauke i tehnologije, kao i različite društvene i ekonomske promjene, s obzirom na to da su svi segmenti društva usmjereni na međusobno povezivanje, a naročito u specifičnim uvjetima rada za vrijeme pandemije Covid-19. Potrebe da se postigne veća sveobuhvatnost (više studenata – kao ekonomičniji aspekt obrazovanja), lakši pristup nastavi (fleksibilnost u organizovanju, zadovoljavanje obrazovnih potreba u ruralnim krajevima i slično), da se podigne nivo efikasnosti i kvalitete (bolja usluga za ista ili manja finansijska sredstva) i poveća sposobnost studenata da samostalno uče s ciljem efikasnijeg sticanja novih znanja, pokreću i šire razvoj e-obrazovanja (European Commission, 2014). Tome su se pridružile i visokoškolske ustanove čiji je osnivač Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini.

Stvaranjem pametnih obrazovnih okruženja, kao bitnih uvjeta za kvalitetno online obrazovanje, unapređuje se sistem visokoškolskog obrazovanja, koje se nadograđuje korištenjem tehnologija pametnih obrazovnih okruženja u naučno-istraživačkom i stručnom radu. Prema Petrović i dr. (2017) te Stojanović i dr. (2020), pametno obrazovanje je ono obrazovanje koje je podržano tehnologijama, pametnim alatima i uređajima, odnosno obrazovanje u pametnim obrazovnim okruženjima.

Zahvaljujući mogućnostima interneta, znatno je proširena perspektivnost

upotrebe savremenih nastavnih sredstava u naučno-nastavnom procesu, te se primjenom savremenih tehnologija u obrazovnom procesu pozitivno odgovorilo i na potrebe i zahtjeve tradicionalnog obrazovanja za unapređenjem obrazovne prakse (o čemu piše i Stojanović i dr., 2019). Naglim razvojem informacionih tehnologija, koje svoju primjenu nalaze u gotovo svim područjima ljudske djelatnosti (Stokić i dr., 2019), obrazovanje postaje nezavisno od prostora i vremena, izlazeći iz okvira tradicionalne paradigme nastave. (Petrović i dr., 2017) Novi pristupi nastavi doprinose boljoj vertikalnoj integraciji cjelokupnog obrazovnog procesa i tržišta rada. (Stankić i dr., 2018)

Međutim, s obzirom na to da se na učenje gleda kao na relativno trajnu promjenu u ponašanju pojedinca (prema Stojaković, 2010), na temeljima tog procesa se tvore, formiraju, izgrađuju, razvijaju, obrazuju ili mijenjaju dimenzije u sistemu ličnosti studenta, počev od vrijednosnih stavova, mišljenja, navika, karakternih crta i osobina ličnosti, sposobnosti, vještina i kompetencija. U visokoškolskom obrazovanju zasnovanom na teorijama učenja, ciljeve i zadatke je nužno usmjeriti na obrazovanje (izgradnju i formiranje) kompetencija potrebnih za izazove koje nosi savremeno društvo. Ostvarivanje tih ciljeva svakako je ključni zadatak visokoškolskih ustanova čiji je osnivač Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini. Valja naglasiti da formalno visokoškolsko obrazovanje utiče na nastavak razvijanja, izgradnje i formiranja ličnosti studenta s aspekta pogleda, mišljenja, stavova i sl. kao i socijalnih, emocionalnih, ekoloških, radnoakcionih i drugih kompetencija, koje nisu produkt nikakve edukacije (kao pukog razvijanja vještina), već isključivo kao procesa učenja, koji treba da obuhvati cjelokupan razvojni put pojedinca zasnovan na planskom i organiziranom pedagoškom vođenju, nadzoru, superviziji i usmjeravanju ka ciljevima i ishodima. Univerzitetski nastavnik kroz proces elektronskog učenja podupire razvoj

motivacije za prihvatanje vrijednosnih obrazaca kulture i prihvatljivih oblika ponašanja unutar struke, a zatim voditeljski, koordinatorski, mentorski, motivatorski, inspiratorski i organizatorski se na putu učenja sa studentima približava sadržajima učenja, u namjeri da zajednički unaprijede razvoj kompetencija i ostvare zadate ciljeve.

Hasanagić (2007:79) ističe da posebna teorija, tj. učenje o ličnosti nastavnika, "pedeutologija", koja proučava opća i specifična svojstva i osobine, tj. subjektivne uslove koje treba da ispuni ličnost kojoj društvo povjerava obrazovanje i odgoj mladih, jasno ukazuje da je interes filozofa, pedagoga, psihologa i dr. stručnih i naučnih radnika usmjeren na proučavanje pozicije i uloge nastavnika u odgoju i obrazovanju. Može se reći da je univerzitetski nastavnik kroz pedagoško-andragošku funkciju, stručno-profesionalni i naučni rad, voditeljsku i saradničku ulogu u nastavnom procesu stavljen u poziciju pedagoškog odlučivanja (o čemu govori i Omerović, 2016). Moć pedagoškog odlučivanja na nivou visokoškolskog obrazovanja i visokoškolske online nastave prepoznaje se kroz različite pedagoške intervencije i metodičke postupke koji se smjenjuju u procesu elektronskog učenja. S tim u vezi, Musić (2011:35) ističe da stav i ponašanje prema akterima nastave, bez obzira na svjesnost, određuje položaj, ulogu, interakcijsko-komunikacijski odnos i kvalitetu pedagoške klime u nastavnom radu. Prema Suzić (2008:55), nastavnik može da usrećuje, da povremeno čini nesretnim ili da ulijeva nadu i volju za učenjem (da motivise), ili da potpuno demotivise one s kojima uči. U skladu s navedenim, može se reći da su značaj i uloga univerzitetskih nastavnika mnogo obuhvatniji, naročito u uvjetima pandemije Covid-19, zbog čega je nužno istaći i futurološke odrednice u ulogama univerzitetskih nastavnika.

Prema Čirić (2017:89), savremeni profesor je više organizator okruženja za učenje i fascilitator učenja, manje prenosilac znanja, ima pristup IT-u, u

učionici i izvan nje više se radi timski, više je odgovoran za implementaciju kurikuluma, organizaciju života i rada ustanove, saraduje sa članovima zajednice, kompanijama kao i kolegama iz zemlje i inozemstva.

U tom kontekstu, univerzitetski nastavnik budućnosti treba otvorenost, iskustvo, fleksibilnost djelovanja i zalaganja, što predstavlja bitnu karakteristiku paradigme društva koje uči, kao i temelj futurološke odrednice visokoškolskog obrazovanja. Osim dijagnostičkih, informatičkih, socijalnih i radnoakcionih kompetencija, univerzitetski nastavnik mora biti spreman iznjedrati i kvalitetna rješenja na savremene izazove i probleme u struci, obrazovanju i nastavi. Pored umijeća interpretacije i prakseološke primjene i implementiranja nastavnih programa, futurološka uloga univerzitetskih profesora treba obezbijediti sljedeća umijeća:

- razrada nastavnih programa i sistemsko, naučno-istraživačko praćenje razvoja disciplina;
- pedagoška moć odlučivanja kod izbora pedagoško-psiholoških intervencija i didaktičko-metodičkih postupaka u obrazovnoj stvarnosti;
- stručno-profesionalno i naučno pristupanje u izradi odgojno-obrazovnih programa;
- projektovanje idejnih rješenja za razvoj i usavršavanje visokoškolskih ustanova;
- identifikacija obrazovnih potreba pojedinca i članova unutar i izvan akademske zajednice;
- organiziranje, praćenje i evaluacija individualnog i grupnog rada;
- saradničko učešće u istraživanjima sa studentima, kolegama, poslovnim partnerima;
- osjetljivost na poruke mas-medija te njihovo pravilno korištenje u radu sa studentima;
- kritičko-evaluacijsko razmišljanje sa studentima, kolegama i poslovnim partnerima.

Futurološke odrednice univerzitetskog nastavnika podrazumijevaju

da će on i u budućnosti biti pedagog, psiholog, metodičar, didaktičar, humanista, naučnik, inicijator, voditelj, animator, medijator, saradnik, posrednik između potreba i interesa studenata, te ciljeva i svrhe studijskog programa, kao i očekivanja poslovnih partnera i društvene zajednice, bez obzira što se sve više organizacija i rad visokoškolskih ustanova naslanja na model elektronskog obrazovanja.

Kao važne komponente kvalitete e-obrazovanja izdvajaju se te da studenti mogu sami odrediti tempo, mjesto i vrijeme učenja, što je i značajna prednost ovakvog obrazovanja. Ovakvo učenje znatno je jeftinije od klasične učioničke nastave, kvaliteta obrazovanja je na višem nivou, vremenske uštede su velike, a za kratko vrijeme elektronske i digitalne sadržaje može koristiti više studenata, saradnika, kao i poslovnih partnera. Pored toga, nije potrebno angažovanje većeg broja univerzitetskih nastavnika niti velikih prostora, već je dovoljno kreirati strategije i predmete koji će se održavati, nadograđivati i usavršavati. Broj učesnika koji pohađaju određeni predmet minimalno utiče na cijenu njihovog održavanja. (Farban i dr., 2018)

Elektronsko obrazovanje često se dovodi u vezu s pojmom "učenje na daljinu" i koristi u kombinaciji s učenjem na tradicionalan način, pod nazivom Blended Learning. (Hoic-Bozic i dr., 2008) Međutim, Blended Learning (mješoviti pristup učenju) daje efikasnije okruženje za učenje u okviru online nastave, te omogućava da se odabrane aktivnosti prilagode mjestu, vremenu, tempu i vlastitom stilu učenja, podstičući na taj način nezavisnost i samopouzdanje kod studenata. Primjenom Blended Learninga, podstiče se istraživački rad, kreativno i kritičko razmišljanje, kao i ostavlja mogućnost da studenti donose samostalno odluke o pojedinim postupcima. Uloga univerzitetskog nastavnika je da organizira, koordinira i vrši superviziju. Pored toga, prema Petrović i dr. (2018), pruža se podršku u učenju, čineći dostupnim različite nastavne

materijale i u različitim formatima. Osnove za uspješnu realizaciju visokoškolskog obrazovanja na daljinu (engl. distance education) tokom pandemije Covid-19, prouzrokovao je intenzivan razvoj informacionih tehnologija, koji je omogućio pristup mnogim elektronskim udžbenicima, časopisima i drugim materijalima, kao i ekspanziju komunikacije elektronskom poštom i audio-video susretima.

U svijetu se danas obrazovanje na daljinu realizuje pomoću sistema za upravljanje učenjem – LMS (eng. Learning Management System, LMS), koji obuhvata komplet standardizovanih komponenti za učenje povezanog putem web-portala za učenje ili s postojećim informacionim sistemom unutar organizacije (Despotović-Zrakić, i dr., 2012). Agenda obrazovanja 2030 (prema UN, 2015) i cilj održivog razvoja su i prije pandemije virusa COVID-19 prepoznali da postoji potreba za fleksibilnijim sistemima obrazovanja, koji treba da omoguće različite načine učenja i podrže jednakost i cjeloživotno učenje. Microsoft je za vrijeme trajanja kriznog perioda omogućio besplatno korištenje Office365 platforme, u okviru koje je bila dostupna verzija Teams aplikacije, prilagođena visokoškolskom obrazovanju i koja se najčešće koristila na visokoškolskim ustanovama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini (FIN, IPF Zenica i IPF Bihać). Pristup platformi je osiguran za sve učesnike (studenti, nastavnici, saradnici i gosti), a moglo joj se pristupiti i s mobilnih uređaja i računara.

Svi naponi za pružanje podrške obrazovanju na globalnom planu s jedne strane, kao i tekuća kriza prouzrokovana pandemijom korona virusa, pokazali su da nikada nije bila relevantnija posvećenost tim ciljevima. (O'Malley, 2020) Prema istraživanjima o značaju učenja na daljinu, upravo je pandemija Covid-19 najbolje ukazala na potrebu da se učenje učini još fleksibilnijim. (O'Malley, 2020) Sve visokoškolske obrazovne institucije

koje su bile fleksibilnije u načinima obrazovanja i imale efikasnije sisteme elektronskog informisanja, bile su bolje opremljene i pripremljene da odgovore na globalnu krizu i izazove za vrijeme intenzivnog trajanja pandemije Covid-19, što se pokazalo i kod visokoškolskih ustanova čiji je osnivač Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini.

5. Zaključna razmatranja

Socioekonomske, ekološke, zdravstvene, humanističke i dr. promjene koje su izazvane pandemijom Covid-19 direktno su uticale kako na promjene u načinu življenja i organizacije života i rada pojedinca, tako i na promjene u organizaciji i sistemu rada visokoškolskih ustanova u Bosni i Hercegovini i svijetu. Rasprostranjen disparitet u pristupu mogućnostima učenja na daljinu kod mladih, sve veći gubitak dohotka domaćinstava, povećanje diskriminacije i vrlo loše organiziran sistem socijalne zaštite i obrazovanja, predstavljaju značajan prediktor da mladi u Bosni i Hercegovini daleko zaostaju iza svojih vršnjaka u Evropi i svijetu. Kriza učenja i visokoškolskog obrazovanja je postojala i prije pojave pandemije Covid-19, te je važno naglasiti da su se menadžmenti visokoškolskih ustanova, univerzitetski nastavnici, saradnici i studenti izuzetno dobro snašli u iznalaženju novih rješenja učenja kroz elektronsko obrazovanje. Ipak, pristup alatima i tehnologiji koja je potrebna da bi mladi nastavili svoje studiranje, često nije jednak i predstavlja potencijalni rizikofaktor za kvalitetno i komforno studiranje, a koji u ovoj brznoj reorganizaciji nije dovoljno istražen iz socioekonomskog aspekta društva i socioekonomske situacije studenata.

Iako je poznato da (prema izvještavanju UNICEF-a) više od polovine svjetske populacije nema pristup internetu, dok snabdjevenost električnom energijom i posjedovanje televizora i radioaparata variraju među zemljama, u Bosni i Hercegovini nema jasnih i preciznih pokazatelja o posjedovanju

informacione tehnologije od strane studenata. Pored navedenog, treba naglasiti da mladi i visokoškolske ustanove nisu glavni pokretači epidemije u Bosni i Hercegovini i svijetu, ali bi vrlo lako mogli postati skrivene žrtve ove pandemije, noseći teret dugoročnih učinaka krize. Većina domaćih i svjetskih stručnjaka upozoravaju na posljedice izolacije i zatvaranje škola i visokoškolskih ustanova po mentalno zdravlje mladih ljudi, posebno zbog osjećaja izolovanosti i izdvojenosti od vršnjaka, kao i da ne postoje poznati dokazi o korelaciji između stope prijenosa bolesti i otvorenih ili zatvorenih visokoškolskih ustanova.

Međutim, dokazi o negativnim učincima zatvaranja visokoškolskih ustanova su ogromni, uz dugoročne implikacije po učenje, sigurnost, zdravlje i dobrobit mladih. Ukoliko se akademska zajednica ne potruži da kao prioritet ponovno stavi otvaranje visokoškolskih ustanova, postoji bojazan da će ubrzo uslijediti vrijeme poništavanja svega što je postignuto u visokom obrazovanju u proteklom godinama. Univerziteti i fakulteti moraju svoja vrata širom otvoriti kako bi se mladi vratili u sve sisteme s kojima korelira visoko obrazovanje. Iznimno je važno prihvatiti činjenicu da visokoškolske ustanove (naročito one čiji je osnivač Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, kroz misiju i viziju) rade mnogo više od puke edukacije i podučavanja mladih o stručnoj retorici, akademskom pisanju, matematičko-tehničkim vještinama i sl. Visokoškolske ustanove Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini su mjesto gdje mladi potvrđuju svoj socijalni, kulturni, vjerski i svaki drugi identitet, mjesto gdje je razvijanje empatije prema drugima jedan od najuzvišenijih ciljeva čovječnosti. Univerzitetski nastavnici i njihovi saradnici ne odgajaju mlade samo riječima, već na njihovu volju, htijenja, namjere, poglede na život, stavove, mišljenja i uvjerenja utiču vlastitim uzoritim postupcima, iz čega mladi direktno uče kako će reagovati, ali istovremeno i prepoznaju kako reaguju svi drugi tokom pandemije

Covid-19. U tom kontekstu, može se reći da su visokoškolske ustanove Islamske zajednice mjesta kulturne razmjene, socijalne sigurnosti, gdje se direktno i indirektno razvija psihosocijalna podrška i podržava mentalno zdravlje pojedinca, gdje se smanjuje rizik od nasilja i drugih asocijalnih oblika ponašanja, gdje se njeguju i promoviraju ekokultura i zdravi stilovi života, kao i filozofija islamskog načina života kroz transmisiju, integraciju i inkluzivnost islamskih vrijednosti s ljudima iz lokalne zajednice i sl.

Iako se može reći da je ključni trenutak u globalnoj krizi pandemije Covid-19 proces učenja, valja razumjeti činjenicu da i ponovno otvaranje vrata visokoškolskih ustanova samo po sebi neće rezultirati uspjehom bez adekvatno pripremljenih kadrovskih resursa za prihvatanjem istinskih promjena. Međutim, trenutak ponovnog otvaranja vrata visokoškolskih ustanova stvara nove pretpostavke i mogućnosti da se iznova konceptualizira svijet u kojem živimo, gdje će se učenje kao proces konceptualizirati s obzirom na potrebe za kvalitetnim životom i radom pojedinca u lokalnoj zajednici. Nova konceptualizacija učenja zasnovana na savremenoj pedagoškoj paradigmi kroz osavremenjivanje i digitalizaciju sadržaja učenja, okrenuta je ka potrebi studenta i lokalne zajednice, a omogućava jednaku šansu da svaki pojedinac ostvari svoj puni potencijal i postane bitan resurs koji je reprezentativan na listi kvaliteta prepoznatljivih u svojoj sredini i šire. Ambiciozne akcije u visokom obrazovanju i odlučan fokus na hitno vraćanje socijalnog zbližavanja kroz visokoškolske ustanove otvorene za sve, trebaju postati prioritetan cilj akademske zajednice, kako nas postojeći učinci pandemije bolesti Covid-19 ne bi dodatno udaljili od puta koji vodi ka ostvarivanju potciljeva u okviru održivog razvoja, a koji se odnose na obrazovanje u svijetu, uz katastrofalne implikacije po generacije mladih, kao i ekonomsku produktivnost i društvenu koheziju.

Literatura

- Ajanović, Dž. i Stevanović, M. (1998). Školska pedagogija. Sarajevo: Prosvjetni list.
- Prašćević, A. (2020). Economic Shock Of The Covid-19 Pandemic – A Turning Point In Global Economic Developments, *Ekonomске ideje i praksa*, Faculty of Economics, University of Belgrade, issue 37, pages 7-22,
- Cluver, L., Lachman, J. M., Sherr, L., Wessels, I., Krug, E., Rakotomalala, S. i Butchart, A. (2020). Parenting in a time of COVID-19. *Lancet* (London, England), 395 (10231), e64
- Coyne, L. W., Gould, E. R., Grimaldi, M., Wilson, K. G., Baffuto, G. i Biglan, A. (2020). First Things First: Parent Psychological Flexibility and Self-Compassion During COVID-19. *Behavior Analysis in Practice*, 1.
- Čirić, N. (2017). *Didaktičko-metodički elementi mikrostrukture visokoškolske nastave*. Napublikovana doktorska disertacija. Evropski Univerzitet Brčko distrikt, Pedagoški fakultet.
- Delors, J. (1998). *Učenje blago u nama*. Zagreb: Educa.
- Despotović-Zrakić, M., Marković, A., Bogdanović, Z., Barać, D., Krčo, S. (2012). Providing adaptivity in Moodle LMS courses. *Educational Technology & Society*, Vol. 15, No. 1, str. 326–338.
- European Commission (2014). *Digital Agenda for Europe – Rebooting Europe's economy*. In European Commission. Dostupno na: <https://doi.org/10.2775/70618>
- Farhan, M., Jabbar, S., Aslam, M., Hammoudeh, M., Ahmad, M., Khalid, S., ... Han, K. (2018). IoT-based students interaction framework using attention-scoring assessment in eLearning. *Future Generation Computer Systems*, Vol. 79, str. 909-919.
- Hasanagić, A. (2007). Razlike u percipiranju poželjnih osobina ličnosti uspješnog nastavnika. *Didaktički putokaz* br. 43. Zenica: Pedagoški zavod Zenica.
- Hoic-Bozic, N., Mornar, V., Boticki, I. (2008). A blended learning approach to course design and implementation. *IEEE Transactions on Education*, Vol. 52, No. 1, str. 19–30
- Musić, H. (2011). *Autoritarna i demokratska komunikacija*, Tuzla: Off Set.
- O'Malley, B. (2020). COVID-19 shows the need to make learning more flexible. Dostupno na: www.universityworldnews.com/post.php?story=20200324115802272
- Omerović, M. (2016). *Metodika nastavnog rada – pedagoška moć odlučivanja*. Tuzla: Off Set.
- Petrović, L., Jezdović, I., Stojanović, D., Bogdanović, Z., Despotović-Zrakić, M. (2017). Development of an educational game based on IoT. *International Journal of Electrical Engineering and Computing*, Vol. 1, No.1, str. 36–45.
- Singh, J. i Singh, J. (2020). COVID-19 and its impact on society. *Electronic Research Journal of Social Sciences and Humanities*, 2.
- Stankić, R., Stojković, D., Soldić-Aleksić, J. (2018). The analysis of the needs for business informatics specialists at the labor market of Serbia. *Analiza Ekonomskog Fakulteta u Subotici*, Vol. 39, str. 235–247
- Stojaković, P. (2010). *Pedagoška psihologija I i II*. Univerzitetski udžbenik – drugo prerađeno i dopunjeno izdanje. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Stojanović, D., Bogdanović, Z., Despotović-Zrakić, M., Naumović, T., Radenković, M. (2019). An approach to using Instagram in secondary education. *The 14th International Conference on Virtual Learning ICVL*, 247–253.
- Stojanović, D., Bogdanović, Z., Petrović, L., Mitrović, S., Labus, A. (2020). Empowering learning process in secondary education using pervasive technologies. *Interactive Learning Environments*. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/10494820.2020.1806886>
- Stokić, A., Stojanović, D., Bogdanović, Z., Despotović-Zrakić, M., & Radenković, B. (2019). Enhancing the customer relationship management in public libraries: Findings from three developing countries. *Library Hi Tech*, Vol. 37, No. 2, str. 251–272. Dostupno na: <https://doi.org/10.1108/LHT-07-2017-0138>
- Suzić, N. (2008). *Pedagogija za XXI vijek*. Banja Luka: TTC.
- UN (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: United Nations.

الموجز

تنظيم عمل مؤسسات التعليم العالي لدى المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك

في زمن جائحة كوفيد ١٩

نديم تشيريتش

إن جائحة كوفيد 19 والتدابير التي اتخذت للحد من انتشار الفيروس فرضت قيوداً صارمة على حركة الطلاب والكوادر التدريسية في العالم كله. وقد ظهرت نتائج الجائحة في كافة قطاعات المجتمع، ولا سيما قطاع التعليم الذي يضم أكثر الفئات أهمية للدولة. إن الدراسة التي أجريت من أجل هذا البحث كانت من النوع الشامل، وتم فيها استخدام الطريقة التحليلية الوصفية والاستبيان الإلكتروني. وقد أجري التحليل لعمل مؤسسات التعليم العالي لدى المشيخة الإسلامية

Summary

ORGANISATION AND FUNCTIONING OF THE HIGH EDUCATION INSTITUTIONS OF THE ISLAMIC COMMUNITY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA DURING COVID 19 PANDEMIC

Nedim Čirić

Covid 19 pandemic and the measures taken to control its spread have, to a great extent, limited circumstances and mobility of students and teaching staff throughout the world. Consequences of this pandemic are felt in all the segments of society, especially in educational segment which involves the most important part of the population of every state. The research carried out for the purposes of this article is of cross-sectional character and analytical descriptive method was used along with electronic survey. The work of high education institutions

في البوسنة والهرسك (كلية الدراسات الإسلامية في سراييفو، وكلية التربية الإسلامية في زينيتسا، وكلية التربية الإسلامية في بيهاتش)، واستنادا إلى النتائج التي تم التوصل إليها يمكن القول إن مؤسسات التعليم العالي لدى المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك استجابت للتحديات الناجمة عن الظروف الجديدة وحققت على الوجه الأمثل الأهداف التعليمية التي وضعت عبر إعادة تنظيم وتكوين التعليم الإلكتروني، حيثما كان ذلك ضروريا. لقد أدى التعليم الإلكتروني والتدريس عن بعد إلى تحول في المقاربة التربوية والأسلوبية، وبذلك تم تقوية الأدوار والقدرات الجديدة لدى المدرسين الجامعيين والطلاب، وهذا يمكن أن يصبح نقطة انطلاق لتخطيط بعض الإصلاحات المستقبلية القائمة على التجارب المكتسبة في زمن جائحة كوفيد 19.

الكلمات الرئيسية: مؤسسات التعليم العالي، مرحلة التعليم العالي، مؤسسات التعليم العالي لدى المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك، كوفيد 19.

of the Islamic Community of Bosnia and Herzegovina (FIN/Faculty of Islamic Studies-Sarajevo, IPF/Faculty of Islamic Pedagogy-Zenica and IPF/Faculty of Islamic Pedagogy- Bihac) was analysed. On the bases of the results of this analysis we may say that the high education institutions of the Islamic Community of Bosnia and Herzegovina answered this challenge successfully and achieved the goals of education through reorganisation and through establishing electronic education wherever it was necessary. Electronic education and distance learning brought about a transformation of pedagogical and methodological approach, resulting in enhancement in competencies of both, university teachers and their students. This experience gained during the Covid-19 pandemic can be used as bases for planning some reforms in the future.

Key words: high education, high education classes, high education institutions of the Islamic Community, COVID-19 irreplaceable